

КОНТРАДИКТОРНІСТЬ ЯК ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПОСТАСЬ ПРОТИРІЧЧЯ

Лимаренко Олена Анатоліївна,

асп.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті розглядаються лінгвофілософські та лінгвокогнітивні параметри протиріччя. З лінгвокогнітивної точки зору контрадикторні відношення визначаються в діапазоні понять 'норма', 'стереотип', 'не/відповідність', 'не/зумовленість'. Виходячи з цього, виділяються три основних типи протиріччя – контраст, корекція, дисонанс. Останній (як особливий тип когнітивного протиріччя) описується в параметрах каузальності.

Ключові слова: протиріччя, контрадикторність, не/зумовленість, не/відповідність, причиново-наслідкові відношення.

Об'єктом пропонованої розвідки є феномен "протиріччя", а предметом – його лінгвокогнітивні особливості, які разом визначають і **мету** – з'ясування лінгвофілософських і лінгвокогнітивних параметрів протиріччя, що передбачає вирішення трьох таких **завдань**, як а) усвідомлення протиріччя в категоріях логіки і онтології, б) з'ясування місії і ролі протиріччя в квадратичній матриці зумовленості / незумовленості, відповідності / невідповідності, в) опис трьох основних типів контрадикторного протиріччя – дисонансу, контрасту і корекції.

Підкреслюючи неоднорідність протиріччя, Н.Д. Арутюнова пише, що під нього підводяться несхожі між собою явища – логічна контрадикторність (недопустимість співприсутності в тексті твердження і заперечення однієї думки), несумісність семантичних компонентів, невідповідність синтаксичних зв'язків семантичним відношенням, розлад між комунікативними цілями мовця і смислом або пресупозиціями висловлення, одночасна співвіднесеність з різними точками відліку, емпірична неможливість інтерпретувати речення за зразком устрою нашого світу тощо [ЛАЯ 1990, 3].

Змістовою стороною синтаксичної категорії контрадикторності є семантика протиріччя, що є одночасно й категорією логіко-філософською (*principium contradictionis*), у якій постулюється ідея про те, що "речення не може бути одночасно істинним і хибним" [ФЭС 1997, 371]. Формальна логіка дотримується думки, що об'єднання контрадикторної інформації в цілісний блок здійснюється за допомогою кон'юнкції – логічного сполучника $\wedge$, що розглядається як оператор поєднання двох суджень в одне складне за типом $p \wedge q$. [Ішмуратов 1997, 35]. При цьому головною властивістю протиставної кон'юнкції визнається факт непослідовності певних логічних зв'язків, що проявляється у невідповідності уявлень людини про належне та реальне.

Слід розрізняти логічну і когнітивну контрадикторності. Перша базується на суперечливих судженнях, що виключають одне одного [ФЭС 1997, 371] (наприклад, *All people lie* та *Some people don't lie*). При цьому одне із контрадикторних суджень є необхідно хибним, а інше – істинним. Логічні відношення між судженнями передбачають, що істинність одного з них означає хибність іншого і що третього, середнього, проміжного варіанта між ними не існує, тобто якщо відомо, що дане судження істинне, то контрадикторне йому обов'язково хибне, і навпаки. Вихід із контрадикторного протиріччя малоймовірний.

Друга, когнітивна контрадикторність, яку іще називають когнітивним дисонансом, заснована не на взаємовиключних судженнях, а на таких, що базуються на невідповідності дійсного і належного в епістемічному світі мовця. Так, у реченнях (1) *These people are lying, but some people don't lie* і (2) *These people are lying, although some people don't lie* має місце певного роду когнітивний дисонанс: мовець не пояснює, чому серед істот, відомих як *homo mendacis* (брехлива людина), існують винятки, тобто ті люди, які кажуть правду. Тут мовець або не може / не хоче / не знає, як пояснити цей стан речей. Такі суперечливі висловлення можуть отримати різноманітну інтерпретацію, оскільки розуміння має множинний характер. Не випадково М.В. Ляпон, підкреслюючи логічну сутність контрадикторних відношень через феномен парадоксу, вважає їх побудованими на зіткненні двох версій – апіорної та актуальної [Ляпон 1986, 137], які разом виражають ідею "всупереч очікуваному".

Контрадикторність є не об'єктивним, а суб'єктивним явищем, причому не онтологічного, а когнітивного порядку. Тому важко погодитися з С.В. Кодзасовим, який виокремлює онтологічні ("*Он толстый, но подвижный*") та епістемічні ("*Уже девять вечера, а светло*") протиріччя [Кодзасов 1990, 209], оскільки, як вже наголошувалося, фізичний світ протиріч не знає: невідповідність між значною масою тіла і нормальною рухомістю існує не у фізичному світі, а в голові людини-мовця, індивідуальний досвід якої засвідчує зворотне. У нашому розумінні обидва висловлення, які наводить С.В. Кодзасов, належать до одного модального плану – когнітивного протиріччя.

Контрадикторні висловлення можуть існувати в багатьох модальностях (деонтичній, алетичній, аксіологічній, епістемічній тощо). Висловлення (1) і (2) з епістемічною модальністю в системі Л.Н. Синельникової відбивають парадоксальну модальність, тобто "модальність протиріччя, несподіваного стану речей, яка не піддається простому ранжируванню за шкалою "добре / погано". Вона приймається в тому вигляді, в якому вербально представлена. Суперечливий зміст можна перефразувати, можна супроводити довгим коментарем із широким залученням екстралінгвальних деталей, але й у перефразованому вигляді залишаються сигнали протиріччя, концентровано передані в парадоксі" [Синельникова 2008, 2].

Для визначення лінгвокогнітивного діапазону контрадикторності А.М. Приходько уводить такі параметри, як 'норма', 'стереотип', 'не/відповідність', 'не/зумовленість' [Приходько 2002, 52]. Точкою відліку в цій системі є феномен "норма", який може актуалізуватися в одиницях різного категоріального статусу, у т.ч. й в сурядних сполучниках [Санников 2008, 239].

Норма має триєдину структуру, оскільки передбачає опору на алетичне (те, що можливе), деонтичне (прескрипційні настанови), аксіологічне (оцінка) [Арутюнова 1999, 299]. Наприклад, для розуміння речення *It's raining, but Joan went out without an umbrella* потрібна опора на деонтичне висловлювання на кшталт "*У дощ слід користуватися парасолькою*", яке постулює норму. Аналогічним чином можна інтерпретувати й речення *It's raining, but the sun is shining*, у якому відбивається невідповідність належного (норма: у фізичному світі дощу і сонця не буває одночасно) і реального (не-норма: дощ і сонце з'являються одночасно). Іншими словами, спостерігаючи об'єктивну реальність, людина оцінює її на предмет нормативності:

норма – це відповідність того, що спостерігається нормативним / стереотипним уявленням мовця про об'єктивну реальність, невідповідність – це те, що суперечить нормативним / стереотипним уявленням мовця про об'єктивну реальність.

У такий же спосіб доцільно тлумачити й каузальну пару "зумовленість" / "не зумовленість", у якій відбиваються нормативні уявлення людини про причинно-наслідкову залежність фактів, явищ і процесів об'єктивної дійсності (дощ – наявність парасольки, дощ – відсутність сонця). З цим же пов'язане й поняття "стереотип", яке в широкому сенсі означає звичний, стандартний канон думки, сприйняття, поведінки і характеризується щонайменше двома епістемічними параметрами: а) знанням, що відповідає колективному, етнокультурному досвіду, б) знанням, що є набутих так званою буденною свідомістю / буденним когнітивним досвідом індивіда [Приходько 2002, 56].

Виходячи з того, що вищезазначені смисли можуть вступати між собою в різні зв'язки й утворювати системи, вважаємо за доцільне описувати їх в термінах патернів. Услід за А.М. Приходьком [Приходько 2002, 53] можна виділити чотири провідних патерни конституювання протиріччя, що відбивають відношення найбільш високого рівня узагальнення: 1) зумовлена відповідність, 2) зумовлена невідповідність, 3) незумовлена відповідність, 4) незумовлена невідповідність (табл. 1).

Таблиця 1

Квадратична матриця когнітивних патернів /не/відповідності vs /не/зумовленості

	Зумовленість	Незумовленість
Відповідність	❶ (a) <i>It's very cold today and John went out in his cap;</i> (б) <i>It's raining and Joan went out with an umbrella;</i> (в) <i>Claire has stopped watching television and her outlook on life has significantly improved</i> [Authier 2002, 295].	❷ контраст (a) <i>Peter plays violin and John is learning piano</i> [Valée 2008, 425]; (б) <i>I work in a factory and Sam in an office</i> [Baker 1989, 434]; (в) <i>Trudy is in Atlanta and Bob is in Houston</i> [Baker 1989, 419]; (г) <i>John is rich, but Tom is poor</i> [Izutsu 2008, 652].
Невідповідність	❸ дисонанс (a) <i>It's cold today, but John went out without his cap / Though it's cold today, John went out without his cap;</i> (б) <i>I'm going out, even if it rains</i> [Huddleston 2003, 737]; (в) <i>Despite having grown up in Paris, Sonia doesn't speak French</i> [Huddleston 2003, 734]; (г) <i>Bill studied hard, but he failed the exam</i> [Izutsu 2008, 652]; (д) <i>Although John is poor, he is happy</i> [Izutsu 2008, 652].	❹ корекція (a) <i>John is not American but British</i> [Izutsu 2008, 652]; (б) <i>John's house is old, but Martha's is new</i> [Baker 1989, 437]; (в) <i>Ann doesn't like coffee – she likes tea</i> [Izutsu 2008, 652]; (г) <i>They had invited Jill, not her husband</i> [Huddleston 2003, 62]; (д) <i>Not only was Bill incompetent, but he was also corrupt</i> [Huddleston, 1314].

Як показує аналіз матеріалу, із чотирьох виокремлених патернів у лінгвокогнітивній фіксації контрадикторних відношень задіяними виявляються три, у той час як один із них – зумовлена відповідність – є для них не релевантним.

Патерн *"зумовлена відповідність"* передбачає каузальну взаємозалежність двох денотативних ситуацій одна від одної за алгоритмом "причина – наслідок", при якій одна із них є достатньою підставою для реалізації іншої. При цьому корелятивна залежність відповідає нормативним стереотипним уявленням мовця щодо належного й реального. Зокрема, Джон одягнув шапку через холод на вулиці (1а), Джоан захопила парасольку від дощу (1б), а у Клер, яка перестала дивитися телевизор, значно покращився погляд на світ (1в). Інваріант цього патерну виявляється вибудованим на такому зв'язку між ситуаціями, при якому антецедент і консеквент видаються достатньо прозорими для усвідомлення і мовцем: перший є відповіддю на питання "Чому?" другий саме такий, а не інакший. Застосовуючи конструкцію, побудовану за цим патерном, мовець завжди сигналізує свій епістемічний стан, який означає 'знаю (і можу пояснити, чому)'. Відповідаючи когнітивним стереотипам, висловлення на кшталт (1а, 1б, 1в) виявляються когнітивно і комунікативно самодостатніми, а реципієнт навряд чи потребує подальших пояснень з боку їх продуцента, оскільки ці конструкції фіксують звичність, канонічність, очікуваність і відповідність нормі.

Патерн *"незумовлена відповідність" (контраст)* базується на тому, що співіснування двох денотативних ситуацій, які потрапляють до кола уваги мовця, не суперечать його стереотипним уявленням про належне і реальне. З іншого боку, узгоджуючись і доповнюючи одна одну, ці ситуації не перебувають між собою в каузальних відношеннях. Цей патерн базується на такому зв'язку між ситуаціями, при якому не вимагається, щоб одна була достатньою підставою для реалізації іншої, а питання "Чому?" є зайвим. У будь-якому разі мовець не вбачає у співіснуванні ситуацій жодного протиріччя, а навпаки, нормальний перебіг подій і станів: нормально, що Пітер грає на скрипці, а Джон на піаніно (2а); що я працюю на фабриці, а Сем – в офісі (2б); що Труді живе в Атланті, а Боб у Хьюстоні (2в). З іншого боку, не суперечать нормі й такі істини, які постулюють незалежність щастя від багатства (2г). Іншими словами, контраст між двома денотативними ситуаціями – це наявність різко виражених протилежностей, а спосіб співіснування – норма, консонанс, гармонія. Обидві ситуації співіснують на засадах комплементарності, доповнюючи і розширюючи одна одну. Проте в контексті все це може мінятися: якщо я маю кращу освіту ніж Сем, то чого я не працюю в офісі (2б), а якщо Труді і Боб молодята, то чому вони живуть в різних містах (2в)? Зрозуміло, що в таких випадках поєднуються протилежності, а як відомо, "єдність протилежностей не може не втілювати в собі внутрішнє протиріччя" [Павлов 2001, 11].

Патерн *"незумовлена невідповідність" (корекція)*, фіксуючи відсутність каузальної кореляції між двома денотативними ситуаціями (сема "незумовленість"), вказує на те, що попереднє твердження комунікативного партнера не відповідає істині, а тому потребує корекції. Фундамент цього патерна є не епістемічно, а дискурсивно мотивованим, оскільки, на думку мовця, твердження комунікативного партнера або повністю не відповідає істині (Джон не американець, а британець (4а); у Джона дід старий, а у Марти – новий (4б)); Ен любить не каву, а чай (4в), або відповідає їй ли-

ше частково (Джіл запросили, а її чоловіка – ні (4г); Білл не лише некомпетентний, а й корумпований (4д). У двох останніх випадках (4в, 4г) обидві ситуації співіснують на засадах комплементарності, доповнюючи й розширюючи одна одну. Корективний патерн базується на такому зв'язку між ситуаціями, при якому не вимагається, щоб одна була достатньою підставою для реалізації іншої. У цьому випадку невідповідність між ситуаціями, не досягаючи статусу протиріччя, трансформується у необхідність встановити істину, тобто привести знання комунікативного партнера стосовно певної ситуації у відповідність до їх бачення мовцем. Одночасно, корекція, обмежуючись виправленням скривленої інформації, має більш складну когнітивну основу, бо, безсумнівно, чинник "знання" при поєднанні невідповідності з незумовленістю "обтяжується волюнтативно-прагматичним фактором 'констатую, що..., але не бажаю давати цьому оцінку'" [Приходько 2002, 58].

Патерн *"зумовлена невідповідність"* (дисонанс) є тим феноменом, у якому обидві денотативні ситуації перевіряються насамперед на відповідність нормі. Цей патерн базується на стереотипному уявленні мовця про те, що між двома повідомленими станами речей має бути каузальна залежність (наприклад, "холод $\supset$ шапка" (3а), "напружене навчання $\supset$ зданий іспит" (3г) тощо), що є когнітивним консонансом. Проте всупереч очікуваному, каузальний зв'язок порушено, консонанс зникає, а з'являється щось таке, що не відповідає усталеним уявленням мовця про належне й реальне: антецедент не є відповіддю на питання "Чому?", а консеквент виникає в силу якихось незрозумілих причин. Проблематизуючи стан речей, мовець обмежується простою фіксацією того, що він спостерігає і що суперечить його стереотипним знанням: попри холод Джон вийшов без шапки (3а), попри тривале перебування в Парижі Соня не говорить французькою (3в), попри напружене навчання Білл провалює іспит (3г), попри бідність Джон щасливий (3д). Зрозуміло, що такого роду протиріччя між належним і реальним полягає не в позамовній дійсності, а в епістемічному світі людини, тобто в її уявленні про норму і не-норму. Справді, ненормально, що людина в холод без шапки, що при напруженому навчанні він не витримує іспит і що вона, вирішивши в Парижі, не знає французької. Не зовсім відповідає нашим уявленням про норму і той факт, що бідна людина може бути щасливою. Отже, відбувається фіксація мовцем свого нерозуміння чи свого незнання того, чому відбувається саме так, а не інакше. Синтаксичні побудови, які виражають ці смисли, виявляються доволі залежними від текстового оточення, оскільки потребують пояснення неналежного стану речей хоча б через подальше розгортання комунікативної ситуації. Попри це їх використання пов'язано з епістемічною презумпцією *"Не знаю і не можу пояснити, чому це саме так"*.

У своєму аналізі дисонансних (у нашому розумінні) конструкцій А.М. Приходько виводить їхній логіко-смісловий інваріант у вигляді презумпції "Дія в p дозволяє очікувати не- q , насправді діє q ". Першоосновою таких відношень він вважає їхню включеність в онтологічну схему каузальних відношень $Pr_1 \rightarrow Hc_1 \rightarrow Pr_2 \rightarrow Hc_2 \dots \rightarrow Pr_n \rightarrow Hc_n$ [Приходько 2002, 106]. Але на відміну від власне каузальності, яка стверджує перманентність причинно-наслідкових ланцюгів, контрадикторність фіксує "ненормальний хід подій і ненормальний наслідок" [Санников 1989, 185], тобто описує ситуацію перерваного каузального ланцюга, "збій" про-

грами і тим самим дивергенцію антецедента і консеквента [Приходько 2002, 106]. Контрадикторність трансформується в реальному мововикористанні у псевдокаузальність. Вона є порушенням принципу відповідності антецедента і консеквента, яке метафорично ще називають "нездійсненою каузальністю" [Ляпон 1986, 158].

Цілком зрозуміло, що в контексті сказаного до сфери "компетенції" контрадикторного змісту потрапляє такий фрагмент причинно-наслідкового ланцюга, що складається не з двох ланок (як при каузальних відношеннях), а з чотирьох ($Пр_1 \rightarrow Нс_1 \rightarrow Пр_2 \rightarrow Нс_2$), дві з яких експлікуються, а дві – імплікуються, тобто містять відсилку до прихованого в попередньому контексті фонових знань. У табл. 2 це наочно показано на прикладі контрадикторного речення (3а).

Таблиця 2

Реалізованість / нереалізованість ситуацій у контрадикторному реченні

Індекс ситуації	Характер ситуації	Мовна реалізація	Вербалізованість
СИТ ₁ (Пр ₁)	<u>передумова</u> : експлікація першої причини	<i>It's cold today</i>	названо
СИТ ₂ (Нс ₁)	<u>висновок</u> : очікуваний наслідок (<i>John must go out in his cap</i>)		не названо
СИТ ₃ (Пр ₂)	<u>мотив</u> : імплікація другої, реальної причини		не названо
СИТ ₄ (Нс ₂)	<u>факт</u> : реальний наслідок (наслідок другої причини)	<i>John went out without his cap</i>	названо

У табл. 2 наочно показано, що до сфери контрадикторного дисонансу входять чотири ланки: дві причинні (Пр₁ і Пр₂) і дві наслідкові (Нс₁ і Нс₂), які актуалізуються в контрадикторному висловленні в різних констеляціях: у вигляді експлікованих передумови (Пр₁) і факту (Нс₂) та імплікованих висновку (Нс₁) і мотиву (Пр₂). На рівні поверхневої маніфестації спостерігається асиметрія причинно-наслідкового ланцюга, а точніше логічний еліпсис: дві ситуації залишаються не названими: 1) висновок (тому, що це логічно і відповідає здоровому глузду), 2) мотив (набуває статусу епістемічної лакуни тому, що мовець або не знає, або не розуміє його). Очевидно, логічний еліпсис очікуваного наслідку є природним для контрадикторного речення.

Отже, когнітивно-семантичною основою контрадикторних конструкцій є не імпліцитний наслідок, як вважається, а невідома мовцеві причина, яка і є рухомою силою того стану речей, що склався і що його мовець повідомляє. В обох випадках ця причина лежить поза межами речення. Вона не вербалізується, оскільки не входить до кола когнітивно-комунікативних інтенцій, які переслідує мовець, використовуючи адверсативний паратак西斯 чи концесивний гіпотак西斯. Осмислення існуючого протиріччя може бути чи не бути реалізованим у подальших комунікативних кроках мовця, тобто в синтаксичних одиницях вищого від речення порядку – тексті.

Контрадикторний сполучник, що з'єднує першу і третю семантичні частини, є сигналом пропуску другого компонента і маркером згортання логічного ланцюга. З огляду на глибинну структуру ця частина є обов'язковою для контрадикторного речення.

Завдяки очікуваному консеквенту (висновок, СИТ₂), між ланками СИТ₁ і СИТ₄ встановлюється дуга когнітивно-логічного напруження, що вимагає формулювання реальної причини / мотиву того, що діє. Однак у контрадикторному реченні ця причина не називається, оскільки в кращому випадку вона перебуває за його межами – в перед- чи післятексті, а в гіршому взагалі залишається невідомою. Отже, контрадикторний дисонанс є такою зумовленістю, що не відповідає знанням, навичкам і уявленням мовця про устрій реального світу і суперечить логіці здорового глузду.

Все вище зазначене дозволяє зробити деякі **висновки**.

1. Розрізняють логічну і когнітивну контрадикторності. Логічні контрадикторні відношення між судженнями передбачають, що одне з них є необхідно істинним, а інше – хибним. Третього, проміжного варіанта між ними не існує. Когнітивна контрадикторність є суб'єктивним явищем, заснованим на невідповідності дійсного і належного в епістемічному світі мовця.

2. Усвідомлення лінгвокогнітивного діапазону контрадикторності уможливорюється в контексті понять 'норма', 'стереотип', 'не/відповідність', 'не/зумовленість'. Вступаючи між собою в різні зв'язки, вони утворюють чотири патерни: зумовлена відповідність, зумовлена невідповідність (дисонанс), незумовлена відповідність (контраст), незумовлена невідповідність (корекція), перша з яких не є релевантною для контрадикторних відношень. Денотативні ситуації, що реалізуються в межах контрасту і корекції, не перебувають між собою в каузальних відношеннях, тоді як при дисонансі така залежність є обов'язковою у плані її порушення.

3. Дисонанс, будучи особливим типом когнітивного протиріччя, складається з чотирьох ситуацій – передумови, висновку, мотиву, факту. Дві з цих ситуацій – висновок і мотив – є імплікованими, а дві – передумова і факт – експлікованими. Тим самим когнітивно-семантичною основою контрадикторних конструкцій є єдність і боротьба протилежностей – імпліцитного та експліцитного в причинно-наслідковому ланцюзі.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок видається більш детальне дослідження контрадикторних відношень у патернах 'контраст' і 'корекція' в світі взаємодії адверсативних та концесивних конструкцій.

В статье рассматриваются лингвофилософские и лингвокогнитивные параметры противоречия. С лингвокогнитивной точки зрения контрадикторные отношения определяются в диапазоне понятий 'норма', 'стереотип', 'не/соответствие', 'не/обусловленность'. Исходя из этого, выделяются три основных типа противоречия – контраст, коррекция, диссонанс. Последний (как особый тип когнитивного противоречия) описывается в параметрах каузальности.

Ключевые слова: противоречие, контрадикторность, не/обусловленность, не/соответствие, причинно-следственные отношения.

The article deals with linguaphilosophical and linguacognitive parameters of contradiction. In the cognitive aspect contradictory relations are viewed in the range of such notions as 'norm', 'stereotype', '(non-)conformity', '(non-)conditionality'. Accordingly, three types of contradiction (contrast, correction, dissonance) are distinguished. The last one (as a special type of cognitive contradiction) is analysed in the scheme of causal and consequent relations.

Key words: contradiction, (non-)conformity, (non-)conditionality, causality, consequence.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1999. – 896 с.
2. Ішмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки / А.Т. Ішмуратов. – К.: Абрис, 1997. – 350 с.
3. Кодзасов С.В. Интонация контраста и противоречия / С.В. Кодзасов // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 203–212.
4. ЛАЯ: Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста / [Отв. ред. Н.Д. Арутюнова]. – М.: Наука, 1990. – 280 с.
5. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений / М.В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 260 с.
6. Павлов В.М. Принцип поля в грамматическом исследовании и идея противоречия // Исследования по языкознанию: К 70-летию чл.-кор. РАН А.В. Бондарко. Сб. науч. тр. / В.М. Павлов [Отв. ред. С.А. Шубик]. – М.; СПб: СПбУ, 2001. – С. 5–12.
7. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А.М. Приходько. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
8. Санников В.З. Русские сочинительные конструкции: Семантика. Прагматика. Синтаксис / В.З. Санников. – М.: Наука, 1989. – 267 с.
9. Санников В.З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / В.З. Санников. – М.: Языки славянских культур, 2008. – 624 с.
10. Синельникова Л.Н. Контрадикторные аномалии сквозь призму процесса вербализации / Л.Н. Синельникова // Электронный ресурс: <http://experts.in.ua/baza/analytic/detail.php?ID=11225>.
11. ФЭС: Философский энциклопедический словарь / [Ред.-сост. Е.Ф. Губский и др.]. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
12. Authier J.-M. Syntactically-Triggered Presuppositions / Authier J.-M., Reed L.A. // Linguistic Analysis. – Vashon Island: Linguistic Analysis, 2002. – Vol. 30. – No. 3–4. – P. 295–317.
13. Baker C. English Syntax / C.L. Baker. – Cambridge: The MIT Press, 1989. – 504 p.
14. Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language / R. Huddleston. – Cambridge: University Press, 2003. – 1842 p.
15. Izutsu M.N. Contrast, concessive, and corrective: Toward a comprehensive study of opposition relations / M.N. Izutsu // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam: Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 4. – P. 646–675.
16. Valée R. Conventional implicature revisited / R. Valée // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam: Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 3. – P. 407–430.